

HALILAR, KİLİMLER VE BİR YAZILI HALI

MEHMET ÖNDER

Yazı nedir? Düşünceyi, düşünceden doğan sesi şekle, çizgiye dökmedir. Her yazı bir sestir, bir söz.. Bir anlam taşır, bir düşünceyi anlatır.

Anadolu halkı, Cumhuriyetten önce yıllar yılı okumamış, okutulmamıştır. Yazı dilinden yoksun insanlar ne yapar? İşaretle konuşur, konuşamazsa düşünce-sini şekillerle anlatır, bunlara, çiştli renk-leri de katarak, her birine ayrı bir anlam verir. Sonra bu anlamlı şekilleri, çizgileri halısına, kilimine, yağlığına, çorabına, iç çamaşırlarına varıncayadek işler. Bunlar olur bir kitap.. Bunlara denir el işleri..

Genç kız, köyünde-kentinde, gözünü açıp, çevresinde pervane gibi dolaşan, bıyıkları henüz terlemiş, yağız delikanlı-ları gördü mü içine bir ateş düşer, gayrete gelir, çeyizini hazırlar. Ya tezgâhtadır, halı kilim dokur, ya gergefinin başına geçer, nakış-nakış ibrişim bükür Ortası havuzlu çiçekli bir bahçede gaga gagaya vermiş iki kuş mu işlemiş?. Buna "kara sevda" adını verir. Adı var bu motifin : (*Al beni, yoksam alırlar, alır da kaparlar beni..*) Konuşur da konuşur, el işlerinde, nakışlar-da, renklerde, çizgilerde Anadolu.. Sustu-ğu halde konuşur. Fransızlar buna (*Voix du silence : sessizlik içinde sesler*) derler..

Yalnız çizgiler, şekiller mi? Hayır! Renkler de konuşur. Yavuklusuna sarı bir yağlık gönderen kızın sevdası yeğindir, sararıp solmadadır. Yeşil "mura"tır, aşkta karşılık bekler; mavi "umut"tur, beyaz "mutluluk".. Siyah "üzüntü"yü, pembe bozuntuyu dile getirir. "Al giyenin gönlü dolu, mor giyenin çoktur malı.."

Anadolu kadını, gergefinin, veya tezgâhının başına geçti mi tamamdır. Okur-

yazardır. Bir kitap dokur, Onu, o dilden anlayan okur. Bu peşkirdir, mendildir, halıdır, kilimdir.

Hele Anadolu'da kilim demek, renk demek renge susamışlık demek..

Göz alabildiğine bozlaşan çorak top-raklarda, yeşile, kırmızıya, maviye, turun-cuya özlem duyan insanlar, hıncını kilim-lere döktüğü renklerden alır. Ağaçtan yeşil, gökten mavi, çiçekten kırmızı arayan, bulamayınca da tezgâha koşan insanlar, üzüntülerini kilimlerde dile getirir. Ana-dolu'da kilim renk sofrasıdır, renge açık-mış insanların sofrası.. Alı al, moru mor, akı karası, sarısı durusu, nesi var nesi yok-sa cömertçe ortaya döker; evini, çadırını bir bayram şenliği bir düğün alayı gibi renklerle donatır. Bu, onun dünyasıdır..

Anadolu kilimlerinde çizgiler sert, renkler haşindir. Çok soğuk, dondurucu bir kıştan sonra, baharı görmeden kavurucu bir sığacı yaşayan, sert iklimlerin, çetin kuruluşun, taşın, kayanın, çatlamış toprakların eğilmeyen, yumuşamıyan in-sanlarının sert çizgileri..

Güneş doğarken yatağından kalkan, çamaşırını yıkayan, tezgâha oturan, ye-meğini pişiren, yine tezgâha oturan, çocu-ğunu emziren tezgâhına oturan, sütünü sağan, yağ-peynir yapan, tekrar tezgâhına oturan, güneş batıncaya kadar koşan, yo-rulan, fırsat buldukça tezgâhına geçen Anadolu kadınının günlük çabası içinde, çizgiler elbette yumuşak, renkler elbette duru olmayacaktır.

Anadolu kilimleri, tabiata ilâve edil-miş Anadolu kadınının alinyazısıdır, çile-sidir.

Anadolu kilimlerinde renkler ve de-senler, gelişigüzel seçilmez. Her yörenin,

her bölgenin bir kilimi vardır. Renkler ve desenler, millî bir gelenek halinde, yüzyılları kucaklar. Her çizginin dili ayrıdır, anlamı başkadır. Motif şeklindeki stilize edilmiş hayvan figürleri, eski Türk totemlerinin izlerini taşır. Çengel şeklindeki uğur ve bereket sembolleri, sağlık tılsımı, yılan ve ejderler, kıvrımlar, zencerekler, kuşlar, yıldızlar, cennet bahçesi çiçekleri, tarak, tırmık, ibrik gibi eşya motifleri, Anadolu halkının bütün inançları, manevî dünyası, kilimlerde en ayrıntılı renklerle yüze güler.

Kilim, Anadolu'nun çadırından se-dirine, çuvalından heybesine kadar yaygındır. Bazan çorap olur, bazan kuşak. Anadolu kızı, çeyizindeki kilimiyle öğünür, Anadolu delikanlısı, kilimdeki renklerde sevgilisinin hayalini görür. Kilim Anadolu'da gönül dolusu türküdür. Yankı ve içli.

Anadolu'da kilim demek, özlemi, inancı, sevgiyi ilmik ilmik, renk renk dokumak demektir.

Anadolu'nun halıları, kilimleri, renkleriyle, motifleriyle, dokunduğu bölgenin karakterlerini taşır. Öyle ki, bu işten anlayanlar, halıya şöyle bir atınca, onun nerede, hattâ ne zaman dokunduğunu kolayca teşhis ederler. Bu karakterler önce renklerden başlar, sonra motiflerde, şekillerde dile gelir. Anadolu halılarında bölgelerin özelliği renklerde kendini gösterir. Kökboya dediğimiz bu renkler, çeşitli bitkilerin yapraklarından, meyvalarından, veya köklerinden çıkarılmaktadır. Meselâ, kırmızı kızılçam kabuğundan; sarı ve nüansları; katırtırnağı, sumak, gence, sütleğen, safran gibi bitkilerin çiçek, dal ve köklerinden kahverengi; mazi, meşe, ceviz yaprağı ve meyvalarından; yeşil yabancı nâmeden, siyah sumaktan, kurumdan; mavi Hint bitkisi denen bir çeşit ottan ve daha başka bitkilerin kaynatılmasından elde edilir (Celâl Esad Arseven, *Les Decoratis Turcs*, İst. s. 288). Halıkilim dokuyan birçok köy, kasaba ve şehirlerin (*boyalık*) diye adlandırılan otlakları vardır. Bu otlaklarda, boya elde edilecek

çeşitli bitkiler özel olarak yetiştirilmiş, bu formüller, yüzyıllar boyunca gelenek halinde yaşamış, böylece Anadolu halıcılığı renk karakterini muhafaza etmiştir.

Türk halılarında daha çok kırmızı renge önem verilmiştir. Türklerin bu asil rengi, halılarda zenginliği, saadeti ve sevinci ifade etmiştir. Yeşil cennet, mavi asalet ve ihtişamdır. Sarı kötülüklerden korunmayı, siyah dünya sıkıntılarından arınmayı işaret eder.

Halı desenleri rastgele çizilmiş şekiller değildir. Herşeyden önce bu desenlerin bir ahengi, bir musikisi ve simetrisi vardır. Desenler, renkler ustaca uydurulmuş, tatlı bir sadelik ve yumuşaklık içinde istif edilmişlerdir. Anadolu halılarını seyreden göz yorulmaz, insana ferahlık verir, sıkıntılarını unutturur, "Sevince gel!" diye çağırır, Onda ne doğunun mübalağalı renk ve desen kompozisyonu, ne de batının insanı iğneleyen, sert ve aşırı çığ zevksizliği vardır. Herşey inceden inceye hesaplanmış ve manâlandırılmıştır.

Anadolu Selçuklu halılarının geometrik bir düzen içersindeki simetrik çengelli, yıldız ve stilize edilmiş bitki motifli, bazan kûfi bordürlü örnekleri, Osmanlılar devrinde çok daha gelişme imkânları bulmuş, zengin bir renk ve desen kompozisyonu içinde, dokunduğu bölgelere göre kişiliğini kazanmış ve bu özelliklerini yaşatmışlardır. Anadolu halılarına karakterini veren, ona dünya halıları arasında seçkin bir yer ayıran, bu teknik ve süsleme unsurlarını, Türk sanatının devamlı gelişme halinde bulunan yaratıcılığında aramak gerekmektedir (Resim : 1 - 2)

Anadolu halı desenleri arasında yer alan ve her biri ayrı bir anlam taşıyan süsleme unsurları arasında, stilize edilmiş hayvan figürleri de vardır. Bunlar arasında da şifâ ve saadet sembolü olan ve halk arasında (tılsım) diye adlandırılan stilize edilmiş dragon (ejder), insanlara iyiliği ve muhtaclara yardımı sembolize eden masal hayvanı simurg (zümrüd-ü anka kuşu) ve harpi, cennet kuşu olarak bilinen tavus, hükümdarı ve onun egemenliğini

temsil eden ve eski Türklerde totem hayvanı olarak bilinen yine stilize tuğrul, ya da çift başlı doğan, horoz v.s. figürleri vardır. Halılarda başak bereketi, gül, gül-gülbezek, lâle, karanfil ve öteki çiçekler cennet bahçelerini, servi, ömrün faniliğini, ifade eder. Nar çiçeği ve taneleri cennet meyvasıdır. Anadolu'da kutsal sayılır, hattâ yeni gelin evine nar taneleri serpilerek, evliliğin devamlı, bereketli, ailenin zengin, çocuklarının çok ve uzun ömürleri olacağına inanılır (Robert de Calatchi, Tapis de l'Asie Mineure, Le Jardin des Arts, No, 37. Paris Novembre 1957).

Cami, mescid ve evlerde ibadet ve namaz için dokunan seccadeler'deki desenler ise daha çok dinî anlamlar taşımaktadır. Seccadelere çoğu zaman bir mihrap havası verilmiştir. Mihrabın kademeli kemerleri, mihraba asılan üç bağı kandiller, mihrabın sağ ve soluna yerleştirilen mihrap şamdanları, seccadelere resmedilmiştir. Birçok seccadelerde, bu arada Gördes ve Kula'da dokunan seccadelerin bordürlerinde, seccadeyi çeviren yedi şerit (su) vardır. Bunlar, Tanrı'nın yarattığı yedi gök'ü temsil ederler. (Resim : 3).

Bazı seccadelerde, namazdayken alın konduğu (Secde makamı) na Kâbe, ya da cami resimleri konmuştur. Bazan da buraya bir çiçek buketi yerleştirilmiştir. Halı ve seccadelerdeki ibrik resmi ibadeti, veya kutsal şerbeti, mezar taşlarıysa ölümü ve fâniliği ifade ettiği, çengel ve tarak motiflerinin kötü gözlerden koruyan bir (nazarlık) olduğu söylenir. Yine bazı halılar kitap, seccadeler Kur'an-ı Kerim cildine benzetilerek, cilt motifleriyle (şemse, köşebent, kenar suyu zencerekleri) süslenmişlerdir (Resim : 4).

Halılarda yazı:

İslâm sanatında yazılı halıları ilk olarak, Anadolu Selçukluları devri Konya halılarında görüyoruz. Bugün, Konya'da Mevlâna Müzesi ve İstanbul'da Türk ve İslâm Eserleri müzesinde bulunan bu halıların bordürlerinde dekoratif olarak, stilize kûfî yazılar bulunmaktadır.

Onbeşinci Yüzyıldan sonra, Anadolu'nun bir çok bölgelerinde ve İran'da dokunan bazı halılar ve seccadelerin bordürlerinde, sülüs ve nesih kırmızı yazı ile âyetler, şiirler ve güzel sözler yazılmış, özellikle bunlar saray halılarında geniş yer almıştır. Bu tip yazılar, motifler arasında göze hoş gelen bir kompozisyon meydana getirmişlerdir. Doğu'nun halı sanatında bu tip halıları (Yazılı halılar gurubu) olarak ayrıca mütalea etmek lâzım gelir.

Yazılı halılar gurubuna örnek olmak üzere, Ankara'da bir ailenin elinde bulunan bir halıyı burada zikretmeyi faydalı buluyoruz. Elimizdeki bu halı, rengi ve desenlerinden anlaşıldığına göre, Onyedinci yüzyıl sonlarında Azerbeycan'da dokunmuştur. 3 × 1,5 m. eb'adındaki halı, kırmızı zemin üzerine mavi, sarı ve siyah renk desenlidir.

Yazılar beyazdır. Tebriz halılarında olduğu gibi geniş bir bordürü vardır. Birinci bordür, çiçeklerle süslenmiştir. Halının, gül yaprak ve çiçek desenleri ile süslü kompozisyonunu çeviren ikinci bordürünün üzerinde, ikinci gül deseninden sonra, yukarıdan aşağıya farsça şu gazel yazılıdır :

- 1 — *Mutrib-ı hoş nevâ begû, taze betaze
nov benov
Bâde-i dilgoşa becû taze betaze nov
benov*
- 2 — *Bâsenemi çu o bati hoş benişin be
halveti
Buse setan be kâmcû taze betaze nov
be nov*
- 3 — *Ber zehayat key huri ger nemodam
meyhori
Bâde behor beyad-û, taze betaze nov
benov*
- 4 — *Şahid-i dîl rubât men mikuned ez
beray-i men
Nakş-o nigâr-o reng-o bû taze betaze
nov benov*
- 5 — *Bad-i sabâ ço begüzeri ber ser kûy-i
ân perî
Gessâ-i Hafizeş begû taze betaze nov
be nov*

Türkçesi şöyledir :

1 — *Ey güzel sesli hoş nağmeli çalgıcı, tazedden tazeye, yeniden yeniye bir şey söyle.. Gönüller açan şarabı, tazedden tazeye, yeniden yeniye ara, iste..*

2 — *Yeni gelin gibi oynak bir güzelle halvette güzelce, neş'eli bir halde oturdunmu? Murad almayı dileyerek tazedden tazeye yeniden yeniye durmadan öp.*

3 — *Daima şarap içmezsen yaşayıştan ne vakit ve nasıl murad alabilirsin? Onu anarak, tazedden tazeye, yeniden yeniye şarap iç.*

4 — *Benim gönül kapan güzelim, yeniden yeniye, tazedden tazeye benim için resimler, renk ve kokular meydana getirmektedir.*

5 — *Ey seher yeli, o perinin başucundan geçersen, Ona, tazedden tazeye, yeniden yeniye Hâfız'ın hikâyesini söyle..*

Son beyitten Şirazlı Hâfız'ın bir gazeli olduğu anlaşılan bu gazel, en eski Hafız divanlarında tesadüf edilememiştir. Nitekim Muhammed Kaznî ve Dr. Kasım Gani tarafından 1320 yılında en eski nüshalarla meydana getirilen (Divân-ı Hâfız-ı Şirazî) de bu gazel yoktur. Birçok şairlerin divanlarında olduğu gibi, Hâfız'ın divanlarına, 15.ci Yüzyıldan sonra gazeller ilâve edilmiştir. Bu gazelin sonradan Hafız adına yazılmış olduğu da, bu konuda derin araştırmalar yapan, İran'lı bilgin Sayın

Dr. Muhammed Riyâhî tarafından söylenmiştir.

Halımızın sağ tarafında, yukardan aşağı inen bordür üzerinde, yine Hâfız'ın bir gazelinin ilk beyti yazılıdır :

Didem behâbe hoş ke bedestem piyâle

bûd

Tâbir reft kâr bedovlet havale bûd

Beytin türkçesi şöyledir :

Güzel bir rüya gördüm, elimde kadeh vardı. İş, devlete ulaşacak, bahtiyar olacağım diye tâbir edildi..

Sol taraftaki bordürde yukarıdan aşağıya, yine Hâfız'ın bir gazelinin ilk beyiti yazılıdır :

*Revag-e menzer-e çeşm-e men âşiyane-
ye tost*

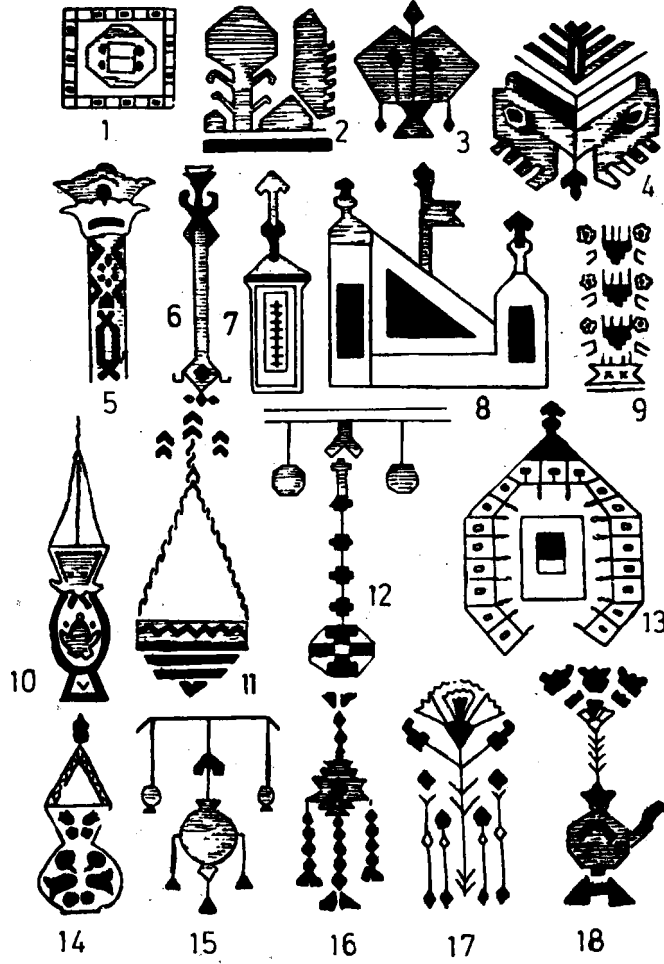
Kerem nemâ vo forudâ ke hâne-ye tost

Beytin türkçesi şöyledir :

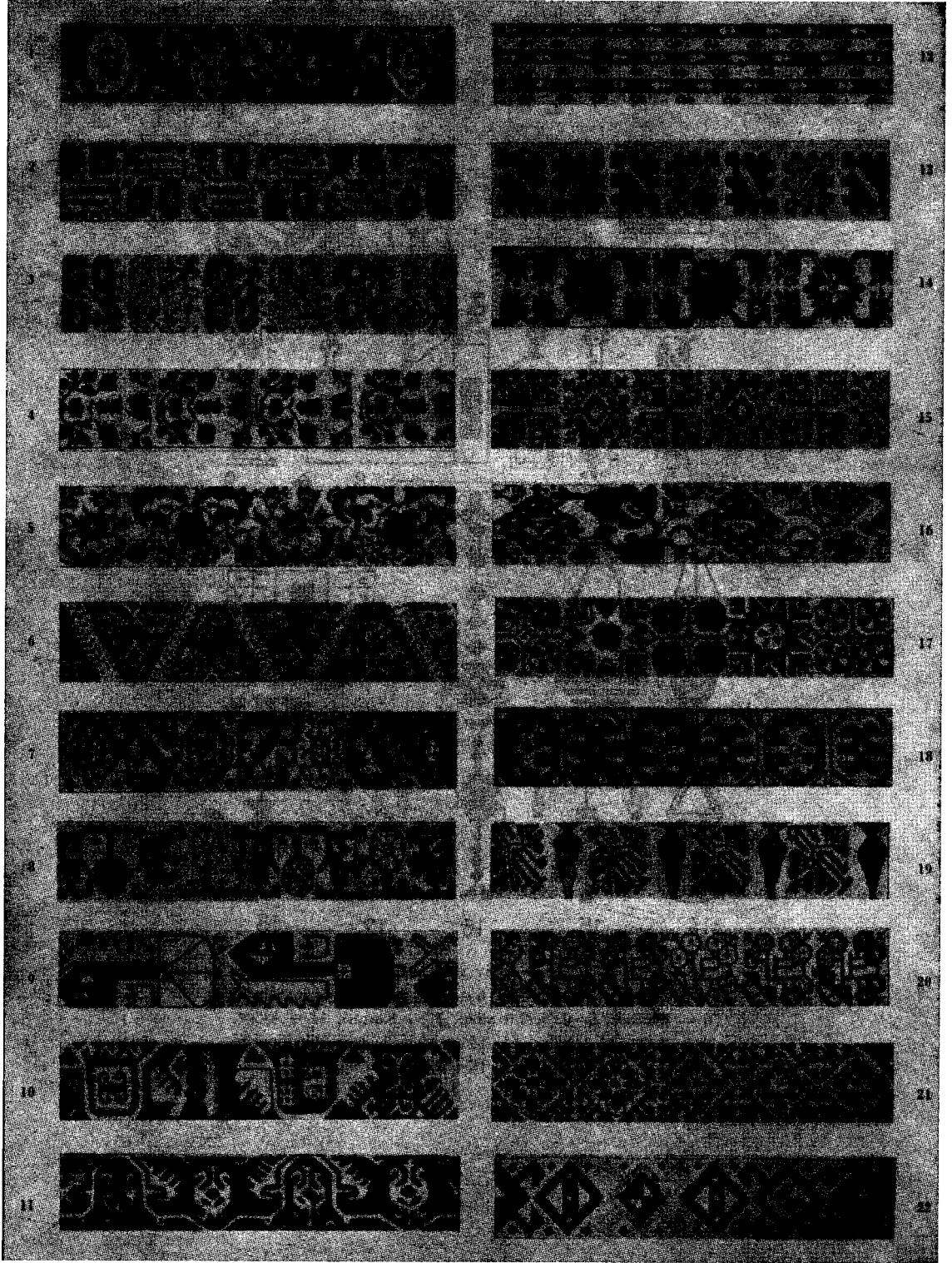
Gözümün görüş ruvâkı senin yuvandır, lûtfet de in, oraya kon. Ev senin evin, zaten..

Okuyanları, neş'eli, ümit dolu, taze bir hayata götüren bu beyitler oldukça güzel ta'lik'le yazılmıştır. Halının yazılı üst bordüründen sağa doğru bir parçası zamanla çürümüştür.

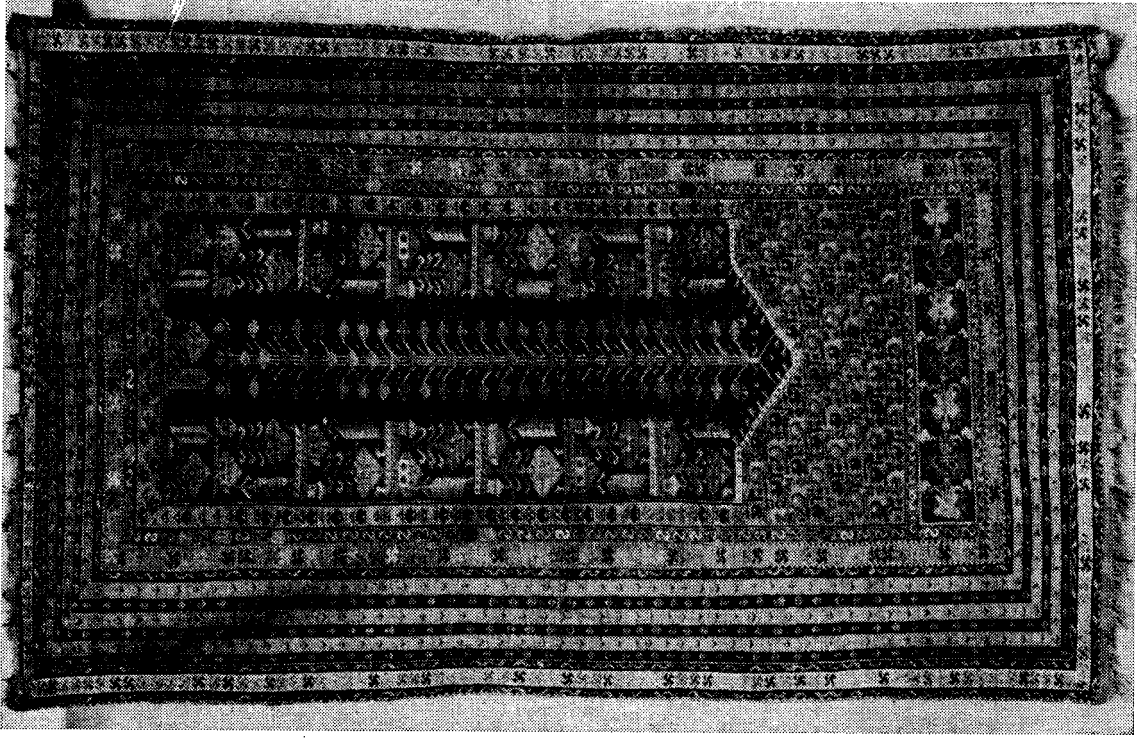
Türkiye ve doğu memleketlerinde şüphesiz daha pekçok yazılı halı örnekleri vardır. Biz burada, Türkiye'de bulduğumuz bu örnekle bu guruba birkaç söz ilâve edebilmişsek bahtiyarız.

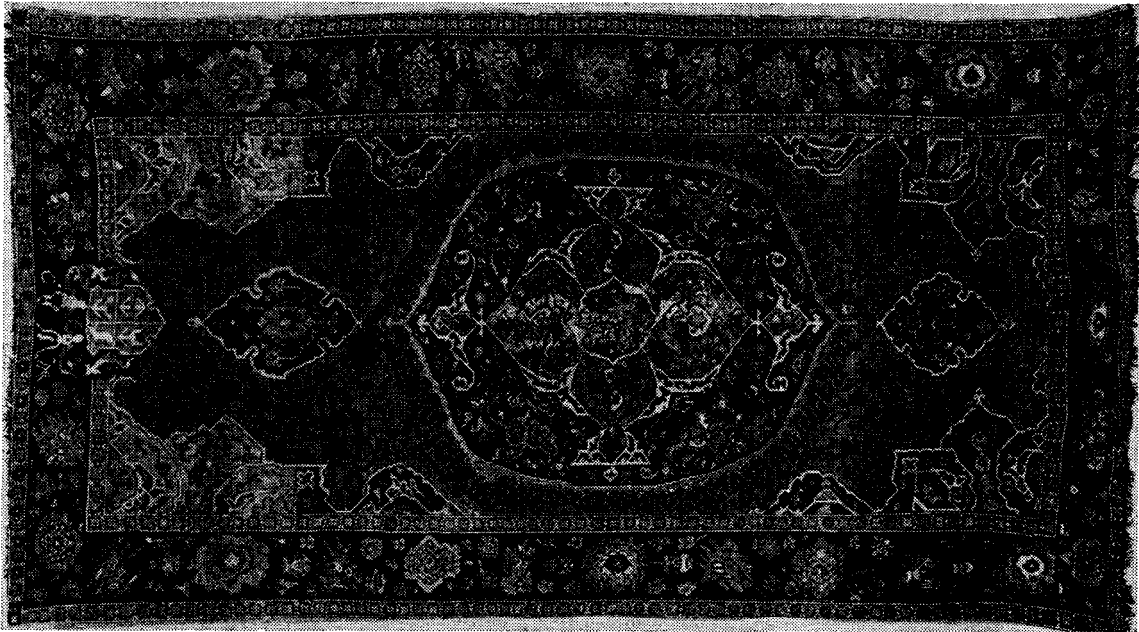
1 — Havuzlu bahçe, 2 — Ev ve Ağaç, 3 — Çiçekli saksı,
4 — Dragon, 5 — Sütun, 6 — Şamdan, 7 — Mezar taşı,
8 — Minber, 9 — Çiçekli vazo, 10 — Kandil, 11 — Avize,
12 — Askı, 13 — kâbe, 14 - 15 — Kandil, 16 — Gerdanlık,
17 — Karanfil, 18 — Çiçekli ibrik.

Res. 2 — Anadolu halılarında bordür motifleri (C. E. Arşivin'den) 1 - 6 — Gördes ve Kula 7 - 8 — Lâdik, 9 - 11 — Lâdik ve Milâs, 18 — Konya 19 - 20 — Kır-şehir ve Milâs 21 — Muncur, 22 — Yürük.

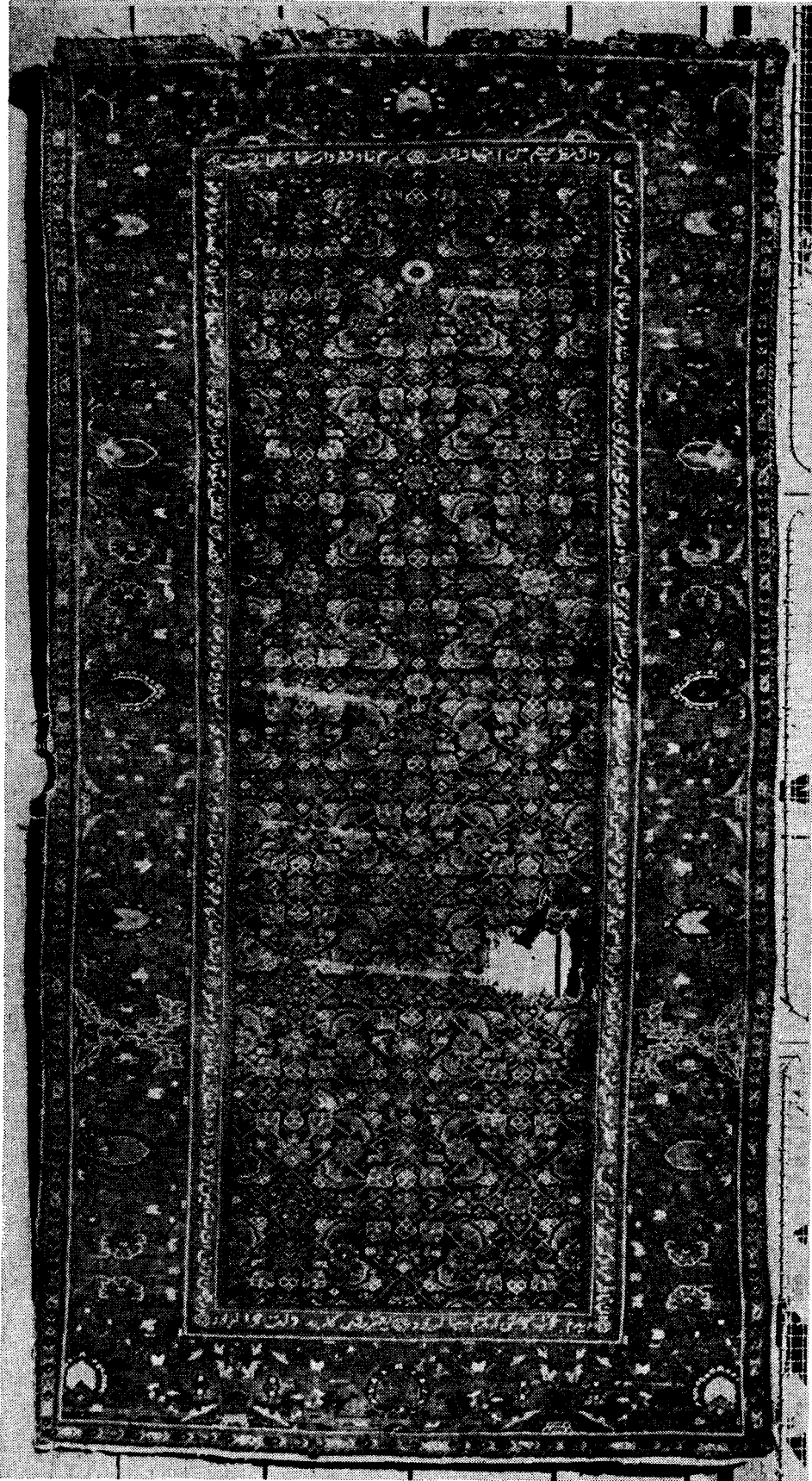

Res. 3 — Onyedinci yüzyıl bir Gördes Halısı (Amerika'da Metro-politan Müzesi'ndedir).

Res. 4 — Onsekizinci yüzyıl bir Uşak halısı. (Berlin - Staatliche Museen'dedir.)

Res. 5 — Yazılı bordürlü bir Azerbajcan halısı. (Onyedinci yüz yıl sonları).